

Wespvinders

Wespvinders zijn vlinders die hun naam ontlenden aan de vaak misleidende gelijkenis met wesp. Men noemt dit Batesian mimicry. Er gevaarlijk uitzien is vaak een succesvolle verdedigingsstrategie en die wordt dan ook regelmatig in de natuur toegepast. Het is trouwens niet enkel het uiterlijk, maar ook het (vlieg)gedrag dat zeer sterk aan wespen doet denken. De vleugels van wespvlinders zijn deels onbeschud en doorzichtig. Vandaar dat ze in het Engels ‘clearwings’ en in het Duits ‘Glasflügler’ genoemd worden.

Wespvinders zijn geen dagvlinders, maar ze zijn – in Europa althans – wel dagactief. Maar deze vlindertjes hebben nog meer eigenaardigheden: de rupsen leven allemaal IN hun waardplant. En dat kan zeer verscheiden zijn: sommige soorten ontwikkelen zich in een boomstam, andere in twijgen en nog andere in de wortels van planten. Ze voeden zich daar met het plantensap en maken korte of langere gangen in hun waardplant. De overtollige houtpulp (frass) wordt in meer of mindere mate naar buiten gewerkt. Deze frass is in vele gevallen het enige wat de aanwezigheid van de rups verradt, hoewel er ook soorten zijn die een soort gal kunnen veroorzaken in een twijg. Keverlarven produceren ook frass, maar deze is vezelachtig en gemakkelijk te onderscheiden van de korrelige frass van de wespvlinderrupsen.

Feromonen

Niet alleen de rupsen hebben een zeer verborgen levenswijze, want ook de imago's worden zelden geobserveerd. Natuurlijke feromonen worden door de vrouwtjes geproduceerd in een speciale klier aan het uiteinde van het achterlijf met het doel de mannetjes te lokken met deze geurstoffen. Het is pas vanaf het moment dat artificiële feromonen beschikbaar kwamen, dat het aantal exemplaren dat werd waargenomen spectaculair steeg. En niet enkel het aantal individuen, maar ook het aantal soorten dat werd waargenomen nam een steile vlucht. Er werden zelfs talloze nieuwe soorten voor de wetenschap ontdekt. Eerst in België en later ook in Nederland werden al verscheidene nieuwe soorten aan de soortenlijst toegevoegd. Ook door de klimaatverandering en de daarmee vaak samengaande areaaluitbreidingen gaat deze ontwikkeling nog steeds verder.

In Nederland zijn 19 wespvlindersoorten bekend en in België 24 waarbij 3 nieuwe soorten voor België en Nederland (ontdekt in 2021) nog niet gepubliceerd zijn. De verspreiding van 5 soorten is beperkt tot Zuid-België. In dit artikel worden enkele van de meer frequent voorkomende soorten kort besproken. Hierbij wordt er ook op gelet om zowel bewoners van stammen als die van twijgen en wortels te belichten.

Knaagsporen

Door het toenemende gebruik van feromonen is ook de kennis van de verspreiding van de wespvlinder-

soorten toegenomen. Maar het uitkijken naar pre-imaginale stadia wordt vaak verwaarloosd, wat een noodzakelijke voorwaarde is voor een betere kennis van habitatvereisten en biologie. Het speuren naar knaagsporen van rupsen (frass, uitkomstgaten) heeft als voordeel dat dit het hele jaar door kan. In de winter zal het zoeken beperkt moeten blijven tot xylofage soorten (bewoners van takken en stammen), omdat de rhizofage soorten (wortelbewoners) op dat moment nauwelijks te vinden zijn. Het voorkomen van meerdere soorten is bijna altijd te verwachten, omdat populieren, eiken, wilgen, berken, appelbomen, elzen en frambozen – de meest gebruikte voedselplanten – bijna overal te vinden zijn. De hier behandelde soorten kunnen gedetermineerd worden op basis van de waardplanten en de knaagsporen van de rupsen. Voor het succesvol zoeken naar rupsen is veel doorzettingsvermogen en veel tijd nodig. En uiteraard is ervaring ook een groot pluspunt.

Hoornaarvlinder (*Sesia apiformis*)

De hoornaarvlinder komt overal voor waar oude populieren aanwezig zijn. De uitkomstgaten aan de stambasis van oude populieren zijn opvallend en hebben een diameter van 10 mm. De gangen lopen net achter de schors in het hout omlaag, vaak tot in de wortels. Het uitkomstgat wordt reeds in de herfst door de rups bovenaan de uitkomstgang voorbereid. Hierbij laat de rups slechts een dun membraan van de schors ongemoeid, zodat er langs buiten niets van te merken is. De cocon bevindt zich dan net onder het uitkomstgat. De vliegtijd duurt van half mei tot half augustus. De hoornaarvlinder kan tot laat in de ochtend gelokt worden met het voor die soort ontwikkelde feromoon.

Hoornaarvlinder. Linkerpagina: paring met bovenaan het vrouwtje en onderaan het mannetje. Boven: oude uitkomstgaten aan de basis van een populier.

Tekst:
Theo Garrevoet en
Werner Hirschi

Populierenwespvlinder (*Paranthrene tabaniformis*)

De rupsen van de populierenwespvlinder voeden zich met alle soorten populier en zijn op alle delen van planten te vinden. Op kleine boompjes wordt op de stam en op de twijgen naar knobels en zwellingen met naar buiten geduwde frass gezocht. De gemakkelijkste manier om de rupsen te vinden is op de stronken van bomen die 1-2 jaar eerder zijn geveld. Tussen schors en hout (waar de sapstroom is) duwen ze frass naar buiten. Dicht bij de rand zijn dan soms ook de ovale uitkomstgaten met een diameter van 3x5 mm te zien. Op stronken met scheuten leven de rupsen in de transitiezone van de scheuten en de schors, wat duidelijk te herkennen is aan de uitgestoten frass. Bij voorzichtig buigen breken de door rupsen bewoonde scheuten aan de basis af. In deze scheuten komen de rupsen ook voor in gezwellen die ze zelf veroorzaken. De vliegtijd begint in Nederland half mei en duurt tot eind juli. De populierenwespvlinder kan vooral in de late middag en in de vooravond gelokt worden met het geschikte feromoon.

Populierenwespvlinder. Links: een pas uitgekomen mannetje. Rechts: gezwel op een jonge scheut van populier met daarin een jonge rups. Bemerkt ook het gaatje langs waar frass naar buiten wordt gewerkt. Onder: door een rups tussen schors en hout uitgeworpen frass bij een 1 à 2 jaar geleden geveld grauwe abeel.

Wilgenwespvlinder (*Synanthedon formicaeformis*)

De wilgenwespvlinder is een vrij algemene soort waarvan de rupsen te vinden zijn op alle wilgensoorten, zowel in de stam als in de takken en twijgen. Ze hebben veel vraatbeelden die het aanpassingsvermogen van deze wespvlinder illustreren. Bij het zoeken naar de rupsen wordt bij voorkeur gekeken naar verwondingen op stammen en takken, losse schors of gallen. De rupsen leven onder de schors of in gangen in het hout. Ze zijn het gemakkelijkst te vinden in grote kankergezwellen (veroorzaakt door een bacterie) aan de hand van uitgestoten korrelige, roodbruine of geelbruine frass. De wespvlinderrupsen leven in gezwellen vaak samen met keverlarven. De vliegtijd begint in mei en eindigt eind augustus. De wilgenwespvlinder kan in de namiddag gelokt worden met feromonen. Meestal zijn het enkele exemplaren, maar in uitgebreide wilgenhabitats kunnen grote aantallen gelokt worden.

Wilgenwespvlinder. Boven: een pas uitgekomen exemplaar. Onder: jonge rups in grauwe wilg.

Bessenglasvlinder. Links: pas uitgekomen vrouwtje. Rechts: rups in aalbes net onder het snijvlak van een ingesnoeide tak.

Bessenglasvlinder (*Synanthedon tipuliformis*)

De bessenglasvlinder is in Nederland en België wijdverspreid en overal te verwachten waar aalbessen, zwarte bes en jostabes aangeplant zijn: in tuinen, volkstuinten, in de bessenteelt en ook op aalbes in meer natuurlijke habitats. Tot nu toe zijn er geen rupsen waargenomen op wilde-Ribessoorten. Zelden worden rupsen gevonden op kardinaalsmuts (maar niet in België en Nederland). De rupsen boren gangen in het mergkanaal en veroorzaken hierin opvallend zwarte wanden. De snijvlakken die na het snoeien ontstaan, bieden voor de vrouwtjes populaire plekken om de eitjes af te leggen en zijn toegangspunten voor de rupsen. De aanwezigheid van de bessenglasvlinder wordt vaak pas opgemerkt als tijdens snoeiwerkzaamheden de gangen worden blootgelegd. Ook de uitkomstgaten zijn dan makkelijk te vinden. De vliegtijd duurt van half mei tot half juli. De mannetjes kunnen de hele dag, maar vooral na 15.00 uur, gelokt worden met feromonen.

Eikenwespvlinder. Links: vrouwtje. Gemakkelijk te onderscheiden van het mannetje door de felgele achterlijfsborstel. Rechts: volgroeide rups in een nog levende afgezaagde zomereik.

Eikenwespvlinder (*Synanthedon vespiformis*)

De eikenwespvlinder komt vooral in bosgebieden in Oost-Nederland en in Limburg voor en is hier wijdverspreid en lokaal vrij algemeen te vinden. In België is de soort overal algemeen waar eiken staan. De rupsen zijn zeer polyfaag, maar komen voornamelijk voor in eik, beuk en regionaal in tamme kastanje. Ze leven op beschadigde plekken op de stam, op kankergezwellen en op boomstronken. Op deze plekken let men op roodbruine korrelfrass. Op beuk kan de frass ook afkomstig zijn van spulders wespvlinder. Voor een zekere determinatie moeten rupsen op beuk daarom opgekweekt worden. Het makkelijkst zijn ze te vinden op eikenstronken van bomen die de afgelopen twee jaar zijn geveld en dus nog niet afgestorven zijn. De rupsen leven tussen schors en hout, wat goed te herkennen is aan de grote hoeveelheid uitgestoten frass. De vliegtijd is opmerkelijk lang, begint half mei en duurt tot september. De eikenwespvlinder kan in de namiddag – met zwaartepunt tussen 14.00 en 16.00 uur – gelokt worden met het juiste feromoon.

Berkenglasvlinder. Linksboven: typische heidebiotoop met veel recent afgezaagde berken. Linksonder: afgezaagde, maar nog levende zachte berk met verscheidene rupsen die frass uitstoten. Rechts: vrijgeprepareerde cocon geconstrueerd met typische houtspaanders.

Berkenglasvlinder (*Synanthedon culiciformis*)

Deze soort heeft een uitgesproken voorkeur voor zandgrond en is vooral op de hogere zandgronden wijdverspreid. De berkenglasvlinder is een van de eerste wespvlinders van het seizoen. Het begin van de vliegtijd varieert (afhankelijk van of de lente warm of koel is) van eind april tot half mei. De vliegtijd duurt maar twee weken. Uiteraard varieert dat per gebied, want factoren zoals microklimaat spelen ook een rol. Het zoeken naar rupsen is voor deze soort een veel succesvollere methode. In de zomer en herfst stoten de rupsen op stronken van jonge en oude berken en elzen die recent geveld zijn, tussen schors en hout veel frass uit. In de herfst wordt een zeer typische cocon gemaakt, bestaande uit lange, smalle spaanders. Op locaties met veel gekapte berken zijn vaak tal van rupsen te vinden. Op gebroken jonge berken en elzen zijn de rupsen op het breekpunt te vinden.

Frambozenglasvlinder (*Pennisetia hylaeiformis*)

De frambozenglasvlinder komt overal voor waar de waardplant (framboos) groeit. Het is daarom opvallend dat er geen waarnemingen zijn uit de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Zeeland. Het vrouwtje legt eitjes af aan de onderkant van frambozenbladeren dicht bij de rand. De rupsen leven in de wortels en knagen later 5-10 cm lange uitkomstgaten in de stengels. De aangetaste planten zijn te vinden door aan de frambozenstengels van vorig jaar te trekken. Stengels met uitkomstgaten breken dan gemakkelijk af. Op de grond liggen vaak ook oude stengels met uitkomstgaten. De vliegtijd begint half juli en duurt tot eind augustus. De frambozenglasvlinder kan de hele dag en in de vroege avond ook vanaf grotere afstand gelokt worden met het geschikte feromoon.

Theo Garrevoet

Theo Garrevoet

Frambozenglasvlinder. Links: een mannetje; bemerk de sterk geveerde antennen. Rechts: jonge rups in de basis van een frambozenstengel. Bemerk de lichte zwelling.

Wolfsmelkwesvlinder (*Chamaesphecia tenthrediniformis*) en schijn-wolfsmelkwesvlinder (*Ch. empiformis*)

De wolfsmelkwesvlinder komt vrij algemeen voor aan de oevers van grotere rivieren en de schijn-wolfsmelkwesvlinder wordt in Nederland slechts waargenomen bij Millingen aan de Rijn. In België is de soort veel algemener (in Wallonië). De imago's van deze twee soorten zijn niet van elkaar te onderscheiden op basis van morfologische kenmerken en onderzoek van de genitale structuren laat geen bruikbaar onderscheid zien. Wel zijn er verschillen in de waardplant, in vlieggedrag en feromoonstelling. De waardplant van de wolfsmelkwesvlinder is heksenmelk (*Euphorbia esula*) en in Centraal-Europa ook *E. salicifolia*. De rupsen van de schijn-wolfsmelkwesvlinder ontwikkelen zich uitsluitend (monofaag) in cipreswolfsmelk. Van beide soorten leven de rupsen in de wortels. De wolfsmelkwesvlinder stoot een aanzienlijke hoeveelheid frass uit aan de basis van de aangetaste plant, terwijl dat bij de schijn-wolfsmelkwesvlinder zelden vastgesteld wordt. De wolfsmelkwesvlinder is een langzaam vliegende en rustige soort, die gemakkelijk op zijn waardplant kan waargenomen worden, terwijl de schijn-wolfsmelkwesvlinder een zeer snelle en nerveuze vlieger is. De wolfsmelkwesvlinder kan vooral in de late middag gelokt worden met het feromoon ontwikkeld voor de appelglasvlinder. De mannetjes van de schijn-wolfsmelkwesvlinder worden aangetrokken door het feromoon dat oorspronkelijk bedoeld is voor de klaverwespvlinder. De vliegtijd begint in mei en bij de schijn-wolfsmelkwesvlinder vroeg in juni.

Theo Garrevoet

Theo Garrevoet

Werner Hirschi

Wolfsmelkwesvlinder. Bovenste foto: typische biotoop met heksenmelk langs de Maas. Links: mannetje op een blad van heksenmelk. Rechts: duidelijk herkenbare frass die door een rups aan de stengelbasis van heksenmelk naar buiten wordt gewerkt.

Conclusie

Hopelijk worden een aantal lezers door dit artikel aangespoord om zich ook wat te verdiepen in het waarnemen en bestuderen van deze vlinderfamilie. De soorten zien er niet enkel volledig anders uit dan de 'gewone' (nacht)vlinder, maar zowel met het gebruik van feromonen als bij het zoeken naar de rupsen worden methodes gebruikt die nogal afwijken van wat de meeste entomologen gewoon zijn.

